

Peter Pázmaň a protiislámske polemiky v zápasoch jezuitov s protestantizmom v habsburskom Uhorsku v období raného novoveku (16. – 17. storočie)

GABRIEL PIRICKÝ

ÚSTAV ORIENTALISTIKY SAV V BRATISLAVE

Abstract: During the 16th and 17th centuries, polemics in European culture and literature have played an important role in the confrontations between Christian denominations, especially between Protestants (both Lutherans and Calvinists) on the one hand and Catholics on the other. Their importance was further enhanced by the dynamic development of book printing which led to the transformation of the entire European culture. Islam, or more precisely the image that Christians developed about Islam, has played an important role in these controversies. In the confrontation with Islam the divided Christian world has not been united, but each Christian community has formulated its own stance on „the religion of the Turks and Arabs“ in the process of confessionalization. This paper will deal with the controversies that arose in Habsburg Hungary at the turn of the 16th and 17th centuries in Catholic Jesuit circles. The central figure of the Jesuit polemics with Islam in Habsburg Hungary in the early modern period was Cardinal Petrus Pazmanus (1570 – 1637), known in Hungarian as Pázmány Péter, the Hungarian Catholic Reformer and the archbishop of Esztergom. The „refutation of the Qur’an“ and apologetic Catholic literature in Central Europe were inspired by two sources: the Spanish-Latin intellectual tradition and the Byzantine tradition. Pazmanus’ work and more broadly the writings of his Jesuit colleagues were not inspired by the knowledge of Ottoman Islam existing in the territory of occupied Hungary, in fact, they were not interested in Turkish Islam at all. In these polemics Hungarian Jesuits constantly referred to the confessional dynamics within Christianity and not to relations with Muslims, whether Ottomans or Arabs.

Keywords: Peter Pázmaň, jezuiti, protiislámske polemiky, protestantizmus, Uhorsko, osmanskí Turci

V 16. a 17. storočí zohrávali polemiky v európskej kultúre a literatúre veľmi významnú úlohu v zápasoch medzi kresťanskými denomináciami, predovšetkým medzi luteránmi a kalvínmi na jednej strane a katolíkmi na druhej strane. Ich význam ešte umocňoval dynamický rozvoj kníhtlače, ktorý viedol k transformácii celej európskej kultúry. Sila týchto polemík ochabla postupne

až po Tridsaťročnej vojne (1618 – 1648), ktorá stabilizovala vzťahy medzi kresťanskými náboženskými obcami. Na postupné doznievanie tradične ponímaných polemík mal vplyv nástup raného osvietenstva, ale aj vytlačenie Osmanov zo strednej Európy po ich porážke pri Viedni v roku 1683.¹ V týchto polemikách zohral dôležitú a svojskú úlohu islám, presnejšie obraz, ktorý si o isláme

¹ Špecificky v Hornom Uhorsku sa polemiky medzi katolíkmi a protestantmi pestovali ešte do 70. rokov 17. storočia, keďže oblasť s centrom v Košiciach predstavovala „nárazníkovú zónu“ medzi náboženskými obcami a stala sa primárnym cieľom rekatolizácie.

vytvárali kresťania. V zápase s islámom už od počiatkov reformácie nevystupoval kresťanský svet jednotne, ale každá kresťanská náboženská obec sformulovala v procese konfesionalizácie svoj vlastný, zväčša veľmi polemický postoj k „náboženstvu Turkov a Arabov.“ V slovenskom, a prirodzene hlavne v českom prostredí, je známa predovšetkým obsiahla koránová polemika pod názvom *Antialkorán* (vydaná 1593, 1614) od českého brata Václava Budovca z Budova (1551 – 1621), menej potom dielo *Proti Alchoránu, totiž zákonu tureckému a saracénskému a falešnému jich náboženství...* utrakvistu Bartoloměja Dvorského (16. storočie) z roku 1542 (Rejchrtová 1984). Budovec z Budova napríklad vnímal rozmach osmanskej moci ako apokalyptický koniec sveta a jeho prístup k islámu vychádza z husitských a lutherovsko-melanchtonovských tradícií.

„Vyvracanie Koránu“ a apologetická katolícka literatúra sa v strednej Európe inšpirovali dvoma zdrojmi. Po prvé španielsko-latinskou intelektuálnou tradíciou, ktorá mala v našom regióne silné postavenie vďaka jezuitom. Diela pochádzajúce z Pyrenejského polostrova navyše pôsobili zrozumiteľne pre uhorské obyvateľstvo, ktoré sa tiež usilovalo o svojský druh reconquisty strateného územia. Po druhé išlo o inšpiráciu byzantského pôvodu, keďže „bosporský Rím“ mal stáročne skúsenosti s arabským aj tureckým islámom. Spomeňme snáď iba Bartolomeja z Edessy a jeho odmietnutie Agarena, t.j. muslima. Bartolomej zdôrazňoval rolu nestoriánskeho mnícha Bahírá, ktorý bol poradcom mladého proroka Muhammada (Argyriou 2005). Nestoriáni nazývali muslimov Agareni, pretože ich považovali za potomkov biblickej Hagar a nasledovníkov Izmaela. Byzantská apologetická spisba sa snažila dokázať, že Muhammad nebol prorok, že islám nemal dostatočné kvality, aby nahradil kresťanstvo, a nakoniec, že kresťanské dogmy sú schopné spochybníť výroky Koránu a islámskej teológie (Dobrovics 2020, 138–139).

Spochybňovanie islámu išlo ruka v ruku so strachom z osmanských Turkov, ktorí v tom čase klopali na viedenské brány. Štandardné pojednanie o Turkoch v období raného novoveku predstavovalo dielo chorvátskeho mnícha Bartolomeja Georgijeviča (1506 – 1566), prepusteného z osmanského zajatia po trinástich rokoch, ktoré bolo v Európe mimoriadne rozšírené. Do češtiny ho napríklad preložili dvakrát, raz pod názvom *O začátku tureckého císařství* (1567) a v roku 1576 pod titulom *O začátku panování tureckého* (Mendel-Ostřanský-Rataj 2007, 193). Porovnateľný ohlas sprevádzal ešte staršie dielo Georgia de Hungaria (1422 – 1502) pod názvom *Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia Turcorum* (Traktát o mravoch, zvykoch a podlosti Turkov, 1481). Dominikán Georgius, rodák zo

sedmohradského saského mesta Romos, bol zajatcom Osmanov viac ako dvadsať rokov a svoj život neskôr dožil v Ríme. Jeho dielo považoval za veľmi významné aj Martin Luther a preto ho sám preložil do nemčiny.

Tento príspevok sa bude venovať polemikám, ktoré vznikli na našom území na prelome 16. a 17. storočia v katolíckych (presnejšie jezuitských) kruhoch. Ústrednou postavou jezuitskej a vôbec katolíckej polemiky s islámom v habsburskom Uhorsku v období raného novoveku bol Peter Pázmaň (1570 – 1637). Nie je úlohou tejto krátkej štúdie priblížiť životnú cestu kardinála Petra Pázmaňa (lat. Petrus Pazmanus, maď. Pázmány Péter) ako uhorského katolíckeho reformátora, ostrihomského arcibiskupa, jezuitu a zakladateľa Trnavskej univerzity (napr. Bitskey 1986; Hargittay 2001). Preto pripomeňme snáď iba s jeho životom úzko spojený fakt, že on sám sa narodil v kalvínskej rodine v prevažne protestantskom Uhorsku (presnejšie v Sedmohradsku), ale zomrel vo chvíli, keď v krajine znova prevládal katolicizmus. Ku katolicizmu konvertoval v trinástich rokoch, čo bola čiastočne aj zásluha Štefana Szántóa Aratora (o ňom viac nižšie), s ktorým sa stretol na jezuitskom kolégiu v Kluži (dnes Cluj-Napoca). Tešil sa priazni habsburského cisára a uhorského kráľa Ferdinanda II. (1619 – 1637), ktorý ho podporoval.

Katolícki reformátori 16. a 17. storočia zdieľali protislámsku kresťanskú apologetiku s pôvodne arabsko-jazyčným Jánom z Damasku. Podľa slávneho kňaza a mnícha Jána z Damasku (Iohannes Damascenus, asi 650 – 754), ktorý bol jeden z prvých známych kresťanských kritikov islámu, bol Muhammad iba falošný prorok, ktorý skreslil pôvodné božie zjavenie. Svätý Ján z Damasku Muhammadovo učenie označil za kacírstvo a v práci *Proti kacírstvu (De Haeresibus)* zhrnul svoju polemiku s Izmaelitmi, teda muslimami, v poslednej (100.) kapitole (viď Sahas 1972). Odmietnutie a popieranie islámu bolo v západnej Európe svojším žánrom už od 12. storočia. Známy humanista Mikuláš Kusánsky (*Nicolaus Cusanus*, 1401 – 1464) napríklad nazval Korán „zmätenou knihou.“ Podobne tvrdé slová na adresu islámu poznáme aj z Uhorska. Už taliansky františkánsky mních, vojenský veliteľ a inkvizítor Ján Kapistránsky (*Ioannes Capistranus*, 1386 – 1456), ktorý sa zapojil do protitureckých bojov na uhorskom území, nazýval muslimov „psami“ a Muhammada počastoval označením „ohromný pes.“ Ostrihomský arcibiskup a chorvátsky humanista Ján Vitéz zo Sredny (1408 – 1472) zasa kázal o ukrutnostiach Turkov a ich divokých hord.

Ako sme už čiastočne naznačili, protiturecké spisy vydávané v Uhorsku sa inšpirovali nie na Blízkom východe a v Osmanskej ríši, ale na Pyrenejskom polostrove, v Itálii a v nemeckých štátoch. Svedčí o tom nielen

názov pre posvätnú knihu islámu *Alcoran/Alkoran* (Korán), ktorý sa používal v stredoeurópskej spisbe vrátane češtiny, ale aj termín „*Azoara*“ (v skrátenej forme *Azo*) na označenie koránových kapitol (arab. *súra*, pl. *súry*).² Tieto termíny prišli do strednej Európy pôvodne z arabského prostredia sprostredkované kastilčinou (španielčinou) spolu s arabským určitým členom (arab. *al*), ktorého sa indoeurópske jazyky iba postupne zbavovali. Paradoxne zostali teda úplne bez povšimnutia charakteristiky „osmanského islámu“ na území Turkami okupovanej časti Uhorska. Osmanmi totiž do názvu Koránu nezahrňali podobu s určitým členom a aj dnešné turecké označenie Posvätného Koránu je *Kur'ani kerim*.

Katolícki reformátori vo svojich dielach vytvárali o isláme hlavne taký obraz, ktorý sa im hodil na odstránenie kresťanov-nekatolíkov a získanie primátu v konfesionálnych zápasoch. Konečný cieľ Pázmaňa musíme vnímať vsadený do nábožensky pestrého a premenlivého prostredia Uhorska, ktoré bolo od 40. rokov 16. storočia rozdelené na habsburské Uhorsko (zhruba dnešné Slovensko, časti Zadunajska a Chorvátska), Osmanmi obsadenú centrálnu časť s Budínom a deklaratívne pluralistické Sedmohradské vojvodstvo, ktoré bolo vo vazalskom postavení k Osmanskej ríši. Zatiaľ čo v osmanskom zábore (osmanské provincie) museli obyvatelia Uhorska hľadať s Turkami istý *modus vivendi*, vo zvyškovom habsburskom Uhorsku sa rozšíril na katolíckej strane predovšetkým nepriateľský obraz o Osmanoch. V argumentácii jezuitov boli napríklad aj uhorskí protestanti „jazykom Uhri (Maďari), srdcom Turci.“³ Ako uvádzajú Dobrovits a Ōze (2017: 129), polemické spisy uhorských jezuitov, vrátane Pázmaňa, sa neopierajú o seriózne znalosti o pôvodnom náboženskom význame islámu, pretože ich polemiky prešli cez ruky mnohých informátorov, ktorí zhromaždili často nepresné či povrchné znalosti. To však v zásade vôbec nevadilo pri napĺňaní iného cieľa, ktorým bolo využitie polemík proti reformácii. Pázmaň neadresoval svoje slová a polemiky muslimskému publiku, a dokonca ani nie kresťanskému poslucháčstvu, ktoré by k islámu inklinovalo.

Na tomto mieste nesmieme pochopiteľne zabudnúť na fakt, ktorý neustále prízvukuje moderná odborná spisba: preklad Koránu z arabčiny do latinčiny bol v stredoveku a ranom novoveku spojený s veľkými problémami, často viedol k nepochopeniu textu, odcudzenosti či zamedzil akékoľvek zblíženie pozícií týchto monoteistických vier. Táto skutočnosť sa zďaleka netýkala iba jezuitov, ale bola charakteristická pre väčšinu európskej kresťanskej spisby o isláme. Práve v tom čase došlo tiež ku splynutiu pojmov „mohamedán“, „Turek“ a „pohan“, takže sa potom viac ako dvesto rokov používali nakoniec ako synonymá. Slovo Turek teda označuje u Petra Pázmaňa nielen etnikum, ale znamená tiež „muslim.“

Súčasníkom Pázmaňa v antikoránovej spisbe bol prvý uhorský jezuita Štefan (Stephanus, István) Szántó (zvaný Arator, 1540 – 1612), ktorý dopísal svoje *Confutatio Alcorani* v roku 1610 alebo 1611 v Kláštore pod Znievom (pracoval na ňom od roku 1597).⁴ Zatiaľ čo Pázmaň napísal svoju polemiku *A Mahomet vallása hamisságárul* (O falošnosti Mohamedovej viery, 1605) v maďarčine, Arator ostal verný latinčine. Obe diela sú v maďarčine dostupné aj v súčasných vydaniach. István Bitskey je autorom veľmi fundovaného kritického vydania Pázmaňovej polemiky, zatiaľ čo István Dávid Lázár publikoval Aratorovu prácu bez hlbšieho zhodnotenia jej miesta v protiislámskej spisbe (Bitskey 1996).⁵ Arator ukončil svoje *Confutatio Alcorani* začiatkom 17. storočia, ale rukopis zostal až donedávna nepublikovaný, takže nemal prakticky žiadny vplyv na autorových súčasníkov v období raného novoveku. Na druhej strane Pázmaňa v čase publikovania polemiky už dobre poznali ako schopného klerika a preto mal zaručený široký okruh čitateľov v maďarčine. Aratorova polemika je však omnoho podrobnejšia, ako neskoršia Pázmaňova. Arator hodnotil islámske náboženstvo z pozície človeka, ktorý bol svedkom osmanskej expanzie a s ňou spojeným pustošením a vojnovým ničením. V detstve bol okrem tureckých nájazdov Arator svedkom toho, ako mu matka a súrodeneц umreli v tureckom zajatí. Z jeho diela nie je jasné, či mal nejaké priame kontakty

2 Niekedy sa používal pre súru aj názov *caput*.

3 Tento „turecký syndróm“ u kalvinistov dostal punc akejsi „hlbšej pravdy“ hlavne vďaka tomu, že na islám prestúpil heidelbergský kazateľ antitrinitarián Adam Neuser (cca 1530 – 1576). Neuser sa spolu s Johannom Sylvanom (skončil na popraviske v roku 1572) usiloval o dialóg s osmanskými Turkami a nakoniec odišiel do sultánových služieb. Kalvinoturcizmus sa stal predmetom spisby nielen u katolíkov, ale aj u luteránov, podobne ako turkopapizmus či vzťahy medzi luteránmi a Osmanmi. Týmto tzv. kalvinoturcizmom sa inšpiroval aj Ján Amos Komenský, ktorý podnikol kroky k prekladu Biblie do osmanskej turečtiny, čím malo byť umožnené pokresťančenie Osmanov. Aj keď k realizácii prekladu, ani k zblíženiu s Osmanmi nikdy nedošlo, Komenský neskôr dospel k úvahám o potrebe vzájomnej tolerancie troch monoteistických vier.

4 Dielo pozostáva z týchto častí: '*flagitiosa vita Mahometis*' (Nehanebný život Muhammada), '*quedam prolegomena utilia at necessaria ad cognitionem Alcorani*' (Určité užitočné a potrebné úvodné body pre pochopenie Koránu) a '*praecipua fundamenta Alcorani et legis Mahometanae*' (Základné princípy Koránu a Muhammadovho zákona).

5 Pázmaňovo popretie islámu *A Mahomet vallása hamisságárul* vyšlo ako príloha k jeho polemickému spisu *Tíz bizonyáság* (Desať svedectiev). Viď tiež Szántó (Arator) 1990.

s muslimami za svojho pobytu v Sedmohradsku, kde sa jezuiti s Osmanmi občas stretávali. Keďže svoje dielo venoval olomouckému biskupovi Františkovi kardinálovi z Ditrichštejna, dá sa predpokladať, že ho písal pre jezuitov z regiónu. Ani Arator ani Pázmaň však nepoznali pôvodný Korán v arabčine, preto sa obaja inšpirovali hlavne polemickým dielom o Koráne z dielne pôvodom maurského španielskeho autora Juana Andrésa (Joannes Andreas) z roku 1515 pod názvom *Confusión o confutación de la secta Mahomética y del Corán* (Zmätok a sponchybnenie Mohamedánskej sekty a Koránu).⁶ Skutočnosť, že Pázmaň využíval iba latinské pramene, ktoré prekladal do maďarčiny, viedla k tomu, že nebolo možné porozumieť koránskeho originálu, teda arabskému textu Koránu a jeho celkovému kontextu, keďže lexikálne a koncepcné kategórie islámu sa do polemiky vôbec nedostali (Shore 2018, 87).

Pázmaňova polemika sa skladá v zásade z dvoch častí: prvá pojednáva o dejinách Osmanskej ríše vrátane vojenských stretov v Uhorsku, zatiaľ čo druhá časť sa venuje desiatim svedectvám, ktorých cieľom je popretie myšlienok Koránu. Podľa Pázmaňa je islám iba pokračovaním rôznych „pomýlených učení,“ ktoré mu predchádzali, napríklad ariánstva, manicheizmu či monofyzitizmu. Orsolya Vársányiová uvádza, že Pázmaňova spisba je v súlade s dobovými antiturcikami a ich typickou katolíckou apologetikou či polemikou s islámom. Pre Pázmaňa však nebol ani taký dôležitý islám ako taký, ale išlo mu skôr o to, ako ho možno využiť v zápasoch s protestantmi (Vársányi 2010). V Pázmaňovom videní je protestantizmus takmer stotožňovaný s islámom, prinajmenšom však predstavuje cestu k islámu. Pázmaň si bol vedomý, že islám odmieta svätú Trojicu a preto útočil na rôzne antitrinitariánske hnutia, ktoré sa v kresťanstve objavili spolu s reformáciou. Navyše, Pázmaň vnímal Korán ako „učenie Mohameda“ (maď. *A Mahomet Tvdomania*) a nebezpečné dielo, ktoré údajne vedie k ateizmu. Popretie Koránu Pázmaňom je tak prísne vzaté tiež súčasťou protireformačnej literatúry, a nie iba spisby z kategórie protitureckej tvorby. Myšlienky vyjadrené v polemikách boli aj reakciou na zahraničnú politiku sedmohradského protestantského kniežata Gabriela Bethlena (1580 – 1629), ktorá sa vyznačovala spoluprácou s Osmanskou ríšou. Politické dohody s Osmanmi však boli v tom čase už súčasťou širšej európskej diplomacie (napríklad fran-

cúzskej, poľskej či švédskej), predovšetkým na strane oponentov a nepriateľov habsburskej ríše.

Pázmaň nesúhlasil s protestantmi, pretože tí považovali Turkov za trest boží, ktorý podľa ich interpretácie postihol katolícku cirkev za jej hriechy. Uhorskí protestanti vnímali svoju krajinu ako apokalyptické bojisko, kde sa „vyvolený boží ľud“ postavil na odpor duchovnému Antikristovi v osobe rímskeho pápeža a fyzickému Antikristovi stelesnenému v podobe osmanských Turkov (Ács 2019, 250). V tomto historickom kontexte protestanti videli v Uhorsku nový Jeruzalem, ktorý pyká za svoje hriechy pod osmanským náporom. Pázmaň neakceptoval protestantskú apokalyptiku a oponoval celkom racionálnym argumentom, keď uviedol, že Osmani začali s útokmi proti Uhorsku už 150 rokov pred reformáciou. Tvrdil, že ani pápež ani Osmani nepredstavujú Antikrista a uhorské (maďarské) dejiny nie sú „začiatkom konca,“ ale božím varovaním, vďaka ktorému je možné udalosti zvrátiť. Napísal tiež, že „ariáni, kalvíni a mohamedáni sú príbuzní. Sú to odlišné nohavice ušité z tej istej látky“ (Dobrovics 2020, 132). Pravda je však taká, že hoci sa Osmani pôvodne snažili vytvoriť vo svojom zámere kresťanskú denomináciu závislú na ich moci, protestanti pomerne zavčasu rozpoznali túto pascu a po roku 1550 postupne ukončili ideologické zblížovanie sa s osmanským štátom. Neobstoja ani argumenty o hrozbe islamiácie. Ako uvádza Bitskey, z územia osmanského záboru existujú iba sporadické informácie o prestúpení na islám, niekedy kvôli snahe vyhnúť sa veľkému daňovému zaťaženiu, inokedy z dôvodu spoločenského vzostupu či uzavretia manželského zväzku (Bitskey 2017, 148–149). Na území Sedmohradska, ktoré malo ako osmanský vazal v politickej rovine z neobsadených častí Uhorska najužšie vzťahy s Osmanmi, sa však napríklad nikdy nevytvorila muslimská menšina.⁷

Veľkú inšpiráciu pre katolíckych autorov v tom čase predstavovalo aj dielo švajčiarskeho protestantského teológa Theodora Bibliandera (Buchmann, asi 1506 – 1564), ktorý bol považovaný za najvyššiu encyklopedickú autoritu v oblasti poznatkov o isláme a Osmanskej ríše, antiturcík a polemík s islámom (Bibliander 1543).⁸ Bibliander vydal svoj viacdielny protiturecký spis *Machumetis Saracenorum principis...* v roku 1543 vo Švajčiarsku. Predpokladom na jeho vydanie bolo ešte v 12. storočí preloženie Koránu do latinčiny, na ktorom mali veľkú zásluhu prekladateľské školy pyrenejského polos-

6 Obaja autori zahrnuli medzi svoje analýzy Koránu aj muslimskú tradíciu (arab. *sunna*), ktorá nie je jeho súčasťou, ale poznáme ju cez zbierky hadísov. Typickým príkladom je zázračná Muhammadova nočná cesta do neba (*mi'rāj*). Pázmaň, podobne ako Arátor, používal preklad Koránu, ktorý sa skladal zo 125 súr a nie 114 súr, ako je to v arabskom origináli. Je to preto, že v latinských prekladoch rozčlenili prvé štyri súry Koránu na celkom trinásť súr, takže pôvodne piata súra sa stala až štrnástou.

7 Stojí za zmienku, že ak sa niektorý kresťan z tohto územia vydal na cestu do Istanbulu, mohol ju v podstate spokojne absolvovať so zastávkami iba u kresťanských (rumunských, gréckych, arménskych, bulharských a iných) komunit Balkánu.

trova (preslávila sa toledská škola), predovšetkým muslimskí konvertiti na kresťanstvo (*moriskovia*).⁹ Tento latinský preklad si objednal Peter Ctihodný (*Petrus Venerabilis*, 1092 – 1156) u Roberta z Kettonu (*Rodbertus Kettenensis*) a Hermana Korutánskeho (zvaný aj *Hermannus Sclavus*, teda Herman Slovan), ktorí preklad dokončili roku 1142 pod názvom *Lex Mahumet pseudoprophete*. Išlo o zásadný mílnik na poli štúdia islámu, ku ktorému sa vracali učenci aj o stáročia neskôr, napríklad práve v nami sledovanom období reformácie a protireformácie.

Najucelenejší prehľad o Pázmaňovom vnímaní islámu poskytuje jeho desať „dôkazov“ o tom, že Muhammadovo náboženstvo je lživé a falošné (Dobrovits-Óze 2021, 167–181). Ako uvádza Pázmaň v úvode, Korán klame, pretože je v protiklade s Evanjelium aj so Starým zákonom, a nie je to jednoducho božské náboženstvo. O Bohu sa v ňom údajne dozvedáme, že sa popri anjeloch modlí za Muhammada. Existuje snáď niekto väčší ako Boh, za koho by sa Boh mohol modliť, kladie si otázku Pázmaň? Druhým dôkazom falošnosti islámu je údajne to, že Muhammad si sám niekoľkokrát protirečí. Ten, kto si protirečí, však nemá dôveru, dôvodí Pázmaň. Napríklad na jednom mieste Muhammad tvrdí, že bol prvým nasledovníkom Boha, zatiaľ čo na inom mieste nazýva aj Krista prorokom, uvažuje Pázmaň. Popieranie božskej podstaty Krista a jeho vykupiteľskej úlohy považoval Pázmaň za najväčší teologický protiklad medzi kresťanstvom a islámom. V treťom „dôkaze“ je obsiahnutá predovšetkým výčitka, že Korán obsahuje jasné lži, zatiaľ čo vo štvrtom je predmetom spochybnenia „škaredá reč (jazyk)“ Koránu. Z piateho argumentu vyplýva, že Korán odporuje Kristovmu náboženstvu a že ide preto o hriešne náboženstvo. V šiestom bode si Pázmaň berie do hľadáčika osobu Muhammada a pripomína, že nevedel ani písať ani čítať, preto ani nemohol Korán napísať. Predmetom siedmeho „dôkazu“ má byť argument, že Muhammad nekonal zázraky, v ôsmom si Pázmaň berie pod drobnohľad šírenie „Muhammadovho náboženstva,“ ktoré uhorský jezuita spája iba s násilím. V predposlednom bode označuje Korán za súbor klamstiev prevzatých zo židovského Talmudu a od rôznych heretikov. Napríklad tvrdenie, že Kristus nebol ukrižovaný, ale išlo iba o jeho tieň, prevzal podľa Pázmaňa Korán od mani-

chejcov. Posledný desiaty „dôkaz“ pripomína, že nasledovníci Muhammada nepoznajú spasenie a sú medzi nimi rozšírené rozličné hriechy.

Pázmaňove znalosti o Koráne tvorili nepresný konglomerát informácií, ktoré pochádzali z rôznych zdrojov, ale výborne sa hodili pre napĺňanie cieľov protireformácie. Informácie o Koráne sa neopierali o štúdium jeho arabského textu v origináli, ale často o povrchné „znalosti“ naakumulované katolíckou koránovou filológiou v priebehu posledných stáročí. Pázmaň napríklad považoval Korán za Muhammadovo dielo, a nie za text sprostredkovaný mu prostredníctvom Gabriela Alláhom. Ak by sa bol Pázmaň chcel ponoriť do kritického štúdia Koránu, bol by musel pozorne zhromaždiť zásadné pramene a skupinu odborníkov, na to však nemal ani prostriedky, ani vhodné prostredie. V roku 1613 zaradil Pázmaň svoju polemiku s islámom v rozšírenej podobe aj do textu svojho najvýznamnejšieho diela známeho v skratenej forme ako *Kalauz* (Sprievodca, Návod), úplným názvom *Isteni igazsága vezérlő kalauz* (Sprievodca na ceste k božej pravde) (Pázmány 2000; viď tiež Pázmány 2001). Zatiaľ čo v čase končiacoho sa tureckého panstva v Uhorsku už v západnej Európe existovali diela o isláme, ktoré mali za cieľ objektívne poznávanie tohto náboženstva, v Uhorsku prevládala jednoznačne negatívny pohľad na islám, predovšetkým na strane katolíkov. Ich traktáty nemali za cieľ hľadanie kompromisov, ale sústreďovali sa zväčša iba na dvojakú polemiku – s islámom a s protestantmi.

Pázmaňovo dielo a v širšom zmysle spisbu jeho jezuitských kolegov nie je možné považovať ani za znalosti o isláme z územia obsadeného Uhorska, pretože ten ich vôbec nezaujímal. Práce Pázmaňa a Aratora vypovedajú skôr o vzťahu barokovej jezuitskej literárnej kultúry v Uhorsku k antimuslimským polemikám neskorého stredoveku, ako o rýchle sa rozvíjajúcom západoeurópskom bádani na poli arabistiky a koránovej expertízy v 17. storočí (Shore 2018, 87). Hlavným cieľom Pázmaňa bolo neustále pamätať na konfesiónalnu dynamiku v kresťanstve, a nie vo vzťahoch k muslimom, či už Osmanom alebo Arabom. Po Žitavskom mieri v roku 1606 zostala ešte na tri ďalšie generácie islámska osmanská kultúra v habsburskom Uhorsku vlastne neznáma.¹⁰ Pázmaň i jeho kolegovia rozmyšľali iba v dožívajúcich západoeurópskych toposoch a osmanskú

8 Ďalej tiež *Verzeichniss der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts*, dostupné na www.vd17.de

9 Po dobytí Granady roku 1492 postupne katolícki panovníci zakázali islám vo všetkých častiach Pyrenejského polostrova, najskôr v Portugalsku roku 1497, potom v roku 1502 v Kastílii a v roku 1526 aj v Aragónsku. *Mudéjarovia* (muslimovia, ktorí zostali žiť pod kresťanskou vládou) museli prestúpiť na kresťanstvo alebo emigrovať. Po nútenej konverzii na katolicizmus však mnohí ostali skutočnými či domnelými kryptomuslimami. Títo *moriskovia* boli tiež vyhnaní z polostrova v rokoch 1609 – 1614 a nový domov našli hlavne v západnej časti Osmanskej ríše a v Maroku. Židov žijúcich na Pyrenejskom polostrove vyhostili už v roku 1492.

10 Zatiaľ čo medzi rokmi 1547 až 1606 (rok uzavretia Žitavského mieru) sa oficiálne kráľovské habsburské Uhorsko považovalo

prax zväčša ignorovali. Stojí za to tiež pripomenúť, že zatiaľ čo v habsburskom Uhorsku a v osmanskom zábore nepoznáme miestnych ľudí, ktorí by si boli osvojili osmančinu aj v písanej podobe, osmanskí Turci si na

území zaboru z praktických, diplomatických a správnych dôvodov neraz osvojili maďarský jazyk a pašovia ho používali aj v diplomatickej korešpondencii (Dobrovits-Öze 2017, 110).

REFERENCIE

- Ács, Pál. 2019. *Reformations in Hungary in the Age of the Ottoman Conquest*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Argyriou, A. 2005. „Perception de l’Islam et traductions du Coran dans le monde byzantin grec.“ *Byzantion* vol. 75, 25-69.
- Berend, Nora. 2010. *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and ‘pagans’ in medieval Hungary, (c. 1000 – c. 1300)*. Cambridge: CUP.
- Bibliander, Theodor. 1543. *Machumetis Saracenorum principis, eiusque successorum vitae ac doctrina ipseque Alcoran, que ante annos CCCC Petrus Abbas Cluniacensis [...] ex Arabica lingua in transferri curavit. His adiunctae sunt confutationes multorum auctorum Arabum, Graecorum et Latinorum, una cum doctissimi viri Philippi Melanchthonis praemonitione. Quibus velut instructissima Fidei catholicae propugnatorum acie, perversa dogmata et tota superstitio Mahumetica profligantur*. Bazilej: Johannes Oporinus. www.vd16.de.
- Bitskey, István. 1986. *Pázmány Péter*. Budapest: Gondolat.
- Bitskey, István. 1996. „Pázmány Péter Korán-cáfolata.“ In *Eszmék, művek, hagyományok*, n/a, 179–194. Debrecen: Universitas Csokonai Könyvtár.
- Dobrovits, Mihály, and Sándor Öze. 2001. „Pázmány Korán-cáfolatának előzményei: A török XVI. századi magyarországi megítélése.“ In *Pázmány Péter és kora*, edited by Emil Hargittay, 62–70. Piliscsaba: PPKE BTK
- Dobrovits, Mihály, and Sándor Öze. 2009. „A Korán-cáfolat műfaja a közép-európai reformáció és katolikus reform eszmei fegyvertárában“, *Egyháztörténeti Szemle* 10, 2: 19–33.
- Dobrovits, Mihály, and Sándor Öze. 2017. „Magyarország török hódoltsága és az iszlám ismerete a 16. század második felében és a 17. század első harmadában.“ In *Viszály és együttélés: Vallások és felekezetek a török hódoltság korában*, edited by Gábor Ittész Gábor, 109–132. Budapest: Universitas Kiadó.
- Dobrovits, Mihály, and Sándor Öze. 2021. *Ottoman rule in Hungary and the knowledge of Islam during the second half of the sixteenth century and the first three decades of the seventeenth century*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag and Budapest: Szent István Társulat.
- Fichtner, Paula Sutter. 2008. *Terror and Toleration: The Habsburg Empire Confronts Islam, 1526 – 1850*. London: Reaktion Books.
- Garadnai, Erika Csilla. 2018. *A felső-magyarországi hitvita (1663 – 1672): Sámbar Mátyás, Pósaaházi János, Matkó István és Czeglédi István polémiája*. Budapest: Universitas Kiadó.
- Hargittay, Emil. 2019. *Pázmány Péter írói módszere: a Kalauz és a vitairatok újraírása*. Budapest: Universitas Kiadó.
- Koller, Markus. 2010. *Eine Gessellschaft im Wandel: Die osmanische Herrschaft in Ungarn im 17. Jahrhundert (1606-1683)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Lisy-Wagner, Laura. 2016. *Islam, Christianity and the Making of Czech Identity, 1453 – 1683*. Oxfordshire – New York: Routledge.
- Mendel, Miloš, Bronislav Ostřanský, and Tomáš Rataj. 2007. *Islám v srdci Evropy: Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*. Praha: Academia.
- Mihalik, Vilmos Béla. 2017. *Papok, polgárok, konvertiták: Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670 – 1699)*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Öze Sándor. 1991. „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet:“ *Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján*. Budapest: MNM.
- Pálffy, Géza. 2016. *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Pázmány Péter. 2000. *Hodoegus: Igazsagra vezérlő kalauz*. Ed. Kőszeghy Péter, Budapest: Balassi.
- Pázmány Péter. 2001. *Az mostan támadt új tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonyosága és rövid intéz*

v Istanbule za vazalské teritórium Osmanskej ríše, po skončení Pátnástročnej vojny (1591/1593 – 1606) habsburský panovník už nemusel platiť sultánovi každoročnú daň (dar) 30 000 forintov a týmto sa skončilo do istej miery podriadené postavenie uhorského (rakúskeho) vládcu. Aké vzdialené bolo vnímanie tejto skutočnosti na oboch stranách potvrdzuje skutočnosť, že to, čo osmanský vládca považoval za tribut a vazalskú povinnosť, habsburský panovník vždy vnímal iba ako dar či donáciu.

- a török birodalomról és vallásról* (1605), edited by Ajkay Alinka a Hargittay Emil. Budapest: Universitas.
- Rataj, Tomáš. 2002. *České země ve stínu půlměsíce: Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Praha: Scriptorium.
- Rejchrtová, Noemi. 1984. *Václav Budovec z Budova*. Praha: Melantrich.
- Rejchrtová, Noemi, ed. 1989. *Antialkorán. Václav Budovec z Budova*. Praha: Odeon.
- Sahas, D. J., ed. 1972. *John of Damascus on Islam: The „Heresy of the Ishmaelites.“* Leiden: Brill.
- Sabatos, Charles D. 2020. *Frontier Orientalism and Turkish Image in Central European Literature*. Lanham-Boulder-New York-London: Lexington Books.
- Shore, Paul. 2018. „Two Hungarian Jesuits and the Qur’an: Understanding, Misunderstanding, and Polemic.“ *Journal of Qur’anic Studies* 20, no. 3: 81–93.
- Szántó (Arator) István S.J. 1990. *Confutatio Alcorani 1611*. Edited by István Dávid Lázár. Szeged: n/a.
- Vársányi, Orsolya. 2010. „Pázmány Péter és az iszlám“ In *Jubileumi emlékkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére*, edited by Ibolya Maczák, n/a. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

PhDr. Gabriel PIRICKÝ M. A., PhD., arabista a turkológ, pracuje ako vedecký pracovník Ústavu orientistiky SAV v Bratislave. Zaoberá sa dejinami moderného Turecka, históriou islámu a vzťahmi medzi sekularizmom, náboženstvom a nacionalizmom v blízko-východnom kontexte. V širších súvislostiach skúma aktivity muslimských spoločností a hnutí v globalizovanom svete, predovšetkým u tureckej muslimskej diaspóry v krajinách EÚ vrátane Slovenska. Je autorom monografií *Islám v Turecku: Fethullah Gülen a Nurcuovia (2004)*, *Turecko (2006)*, ako aj spolueditorom publikácií *Fascinácia a (ne)poznávanie: kultúrne stretý Západu a Východu (2003)*, *Súčasný podoby sufizmu: od Balkánu po Čínu (2010)*, *Podoby globalizácie v Oriente (2015)* a *Nenaplnené nádeje Arabskej jari: desaťročie revolúcií, povstaní a konfliktov na Blízkom východe (2020)*. Je predsedom Slovenskej orientistickej spoločnosti.